Pikeliai St. Trinity church

In 16–20 March 2021, detailed archaeological excavations were carried out in the St. Trinity Church building complex in Pikeliai, inside the newly discovered vault of the St. Trinity Church (Tvenkinio Str. 3, Pikeliai, Mažeikiai district). The total area excavation area was around 12.25 m². The aims of the excavation were: to fully remove the sand and gravel fill from the vault; to determine if any burials were present; to identify any other evidence of burials, namely disturbed human remains or associated artefacts (coffins or their parts, and so on); and to determine the chronology of the burial(s). The interior of the vault was completely emptied, i.e., both the chamber and the stair area (Fig. 1). The bulk of the chamber contained a late-20th-century fill (up to 90 cm thick). However, the lower part, up to 50 cm from the vault floor, contained some scattered artefacts, namely a few glazed pottery and glass shards, part of a kerosene lamp, a 19th-century cockade of a Prussian military helmet (Fig. 2), an iron nail, and an iron object of unknown purpose. The finds date from the second half of the 19th to the early 20th century. There was a cluster of non-articulated bones of at least four individuals, situated 10–20 cm above the vault floor, by the N wall.

Justinas Račas, Jon Seligman, Zenonas Baubonis

Vilniaus Didžiosios sinagogos liekanų tyrimai

Vilniuje, sklype Vokiečių g. 13A ir Žydų gatvėje atlikti čia iki 1957 m. stovėjusios Didžiosios sinagogos statinių liekanų (UK 41887) detalieji tyrimai. Didžiosios sinagogos kompleksą 2011 m. pradėjo tirti Z. Baubonis ir M. Mačiulis (*ATL 2011 metais*, 2012, p. 295–302), 2015 m. komplekso teritorijoje bei aplinkoje geofizinius tyrimus atliko M. Daubaro, J. Seligmano ir Z. Baubonio vadovaujama komanda (*ATL 2015 metais*, 2016, p. 564), kuri nustatė būsimų tyrimų perspektyviausias vietas. 2016 m. tyrimų metu tikslinti ankstesnių metų geofiziniais tyrimais surinkti duomenys, aptikti pirčių pastato pamatai (*ATL 2016 metais*, 2017, p. 217–220). 2017 m. ta pati tyrėjų grupė toliau tyrė pirčių pastato struktūras, aptiko dviejų ritualinių vonių – mikvių liekanų (*ATL 2017 metais*, 2018, p. 256–258). 2018 m. S. Širvydaitė, J. Seligman, Z. Baubonis ir J. Račas atliko archeologinius tyrimus, kurių metu darant išpjovas siekta nustatyti anksčiau šioje vietoje stovėjusių pastatų dydžius, išorines sienas ir struktūras (*ATL 2018 metais*, 2019, p. 272–276). 2019 m. G. Zabiela, J. Račas ir J. Seligman ištyrė 6 bendro 167,5 m² dydžio perkasas – plotus. Fiksuotas iki 2,6 m storio kultūrinis sluoksnis su griuvenomis, suformuotas XX a. sinagogos pastatų griovimo bei vėlesnio paviršiaus niveliavimo darbų metu. Ištirtose perkasose aptikti Š, V ir P buvusios sinagogos pastato kampai, patikslinta jo PR priestato sienos vieta bei jos konstrukcija, aptiktos dviejų įėjimų į sinagogą vietos (*ATL 2019 metais*, 2020, p. 208–211). 2020 m. E. Šatavičė ir J. Račas ištyrė 4 perkasas, kurių bendras plotas 44,84 m² (*ATL 2020 metais*, 2021, p. 344–347). Daugiausia fiksuoti XX a. sinagogos pastatų griovimo bei vėlesnio paviršiaus niveliavimo darbų metu suformuoti griuvenų sluoksniai su pavieniais XIX–XVIII a. radiniais. Tik perkasos 17 centrinėje dalyje aptiktas iki 1 m storio XVI–XVIII a. datuojamas archeologiškai vertingas kultūrinis sluoksnis. Tyrimų metu lokalizuota M. Staršūno bibliotekos vieta, taip pat nustatyta buvusi Žydų gatvės eiga ir jos lygis. Aptikti grindinių fragmentai patikslino

buvusios Žydų gatvės vietą. Grindinys datuojamas XIX–XX a. I puse. Pastatai nugriauti XX a. viduryje.

2021 m. tęsti Vilniaus Didžiosios sinagogos liekanų Vokiečių g. 13A, Vilniuje detalieji tyrimai. Remiantis ankstesnių metų tyrimais, detalieji tyrimai buvo atliekami zonoje tarp bimos ir aron ha kodešo, atidengiant kuo daugiau grindų ploto, norint labiau suvokti erdvės išplanavimą, taip pat atidengti puošybos elementus. Bandyta tirti plotą tarp moterų galerijos ir centrinės erdvės. 2021 m. ištirti du tyrimų plotai, iš viso 104 m^2. iki 2,8 m gylio fiksuoti griuvenų sluoksniai, susidarę griaunant sinagogą XX a. II pusėje.

Perkasa 20 dalinai persidengė su 2011 m. tirta perkasa 2 ir jos praplėtimu, tirtu 2019 m. Bendras perkasos plotas 99,5 m^2. Sinagogos grindys, ištyrus virš jos esančius XX a. II pusėje supilto grunto ir stambių griuvenų sluoksnius, aptiktos 2,4–2,5 m gylyje. Perkasos PR dalyje atidengtas 2011 m. tirtas plotas. Šioje vietoje fiksuota aron kodešo nišos arka, kuri įleista į galinę sinagogos sieną. Viršutinė sinagogos sienos dalis stipriai suardyta. Nuėmus suskilusias plytas gilintasi zonoje tarp sinagogos PR sienos ir šiluminės trasos. Didelė dalis grunto buvo užpildas 2011 m. tyrimų metu. Dėl plačiau vykdytų tyrimų pavyko geriau atidengti buvusių laiptų vietą. Šioje dalyje pasirodė, kad po pakyla buvo įrengta 1,1x0,9 m dydžio niša. Iš šonų laiptų pakylos siena buvo 50 cm storio. Istorinėse nuotraukose ir brėžiniuose patekimo į nišą vieta nesimato, galbūt į ją buvo patenkama nulipus laiptais iš viršaus. Laiptų pakyla nuardyta beveik iki grindų lygio.

Išvalius griuvenas tiriamo ploto centrinėje dalyje, po šilumine trasa esantys išlikę mūrai identifikuoti kaip priekinė laiptų, vedusių aron kodešo link, dalis (1 pav.). ŠR dalyje padarytas horizontalus įgilinimas po šilumine trasa atidengiant laiptų kontūrą. Laiptai šioje dalyje neblogai išlikę, likusios dvi metalinės turėklo atramos dalys. Laiptų pakopos dengtos cementiniu tinku ir padengtos teraco danga. Fiksuotos 4 pakopos, kiekviena jų 15 cm aukščio, ben-

1 pav. Laiptų link aron kodešo, išlikusių po šilumine trasa, vaizdas. J. Račo nuotr.

Fig 1. Surviving portion of the stairs to Aron Kadesh under the utility line.

2 pav. Bimos ir sinagogos grindų bendras vaizdas. J. Račo nuotr.

Fig 2. General view of the bimah and the floor of the synagogue.

3 pav. Perkasoje 21 fiksuota sąvarta ir išlikusio sienų dekoro elementai. J. Račo nuotr.

Fig 3. A collapse and surviving wall decorations recorded in trench 21.

dras išlikusios laiptų dalies aukštis siekia 65 cm. PV dalyje laiptų pakopos apardytos gerokai daugiau, aiškiai matyti tik pirmoji pakopa, kitos neišlikusios, bendras išlikusios dalies aukštis siekia 50 cm. Vidinis atstumas tarp pirmųjų abiejų pusių pakopų siekia 2,4 m. Vidinėje laiptų dalyje prieš laiptų pakylą grindyse yra 3 cm gylio, 1,25x0,43 m dydžio pagilėjimas, pačioje laiptų pakyloje fiksuota tokio pat pločio kaip pagilėjimas grindyse niša, jos viršutinė dalis nuardyta tiesiant šiluminę trasą, dėl to aukštis lieka neaiškus. Ši niša matoma ir kai kuriose istorinėse nuotraukose, virš jos buvo padėta dabar Vilniaus Gaono žydų muziejuje saugoma kantoriaus piupitro žvakidė. Pagilėjimo grindyse aptiktas susuktų 3 baltų ir 3 juodų ragų motyvas, toks pat fiksuotas ir aplink bimą. Į šonus nuo laiptų fiksuotos griuvenos identifikuotos kaip buvusių centrinių bimos kolonų sąvartos, jose yra išlikę konstrukcinių elementų, padėjusių sustiprinti konstrukcijas.

Visiškai atidengta bimos P kolona (2 pav.). Yra žinoma, kad 4 tokios kolonos laikė centrinės sinagogos dalies lubų skliautus. Kolona pastatyta ant 1,7x1,7 m dydžio kvadratinio pagrindo, jo aukštis nuo sinagogos grindų siekė 80 cm, ant pagrindo statyta apvali kolona, kurios išliko tik pati apatinė 20–40 cm aukščio dalis

su apdaila. Kolona 1,2 m skersmens, plytų dydis sutampa su plytomis, fiksuotomis ant sinagogos grindų griuvusios kolonos vietoje.

Centrinėje dalyje nuo laiptų pirmosios pakopos link bimos ŠV kryptimi orientuotas puszvaigždės motyvas labai panašus į esantį ant bimos (2 pav.). Motyvas ant sinagogos grindų yra didesnis, 3,8 m skersmens, jis formuotas iš raudonos ir juodos spalvos pailgų rombų, kurių kiekvieno ilgis siekia 2 m.

Taip pat išvalyta grindų išlauža ties įėjimu į rūsį. Ties rūsio siena įžemyje fiksuota 25 cm pločio rūsio įkasimo duobė. Joje radinių neaptikta ir nenorint pakenkti esančiam rūsiui, ji giliau nebuvo tiriama. Smėlio įžemis fiksuotas 75 cm gylyje nuo grindų. Iki šio gylio fiksuotas pilkos spalvos gruntas su griuvenomis. Užpilde aptikta daug teraco grindų fragmentų, dalis kurių ornamentuoti. Pjūvyje po teraco grindų danga fiksuoti dar bent 2 buvusių grindų paviršių lygis. Po teraco danga rastas 23x23 cm dydžio plytelių dangos sluoksnis, po ja – 7 cm storio rudo žvyro išlyginamasis sluoksnis, o dar giliau – 5 cm kalkių skiedinio sluoksnis, kuris galėjo būti ankstesn**ės** grindų dangos pagrindas, išlietas ant 3 cm storio plūkto molio sluoksnio. Šiek tiek mažesnės grindų plytelės (19x19 cm dydžio) fiksuotos 2018 m. tirtoje perkasoje 10, todėl galima daryti išvadą, kad bent jau dalis sinagogos grindų galėjo būti dengtos ir plytelėmis.

Perkasos griuvenų užpildas sijotas nuo 1,6 m gylio, jame aptikta daug įvairių radinių, susijusių su buvusiomis sinagogos konstrukcijomis. Taip pat aptikta smulkių radinių, vienas kurių buvo unikalus – ritualinė toros rodyklė. Taip pat aptikta vitražinio langų stiklo ir švininių jo laikiklių, kas patvirtina vienintelius spalvotus Marko Šagalo paveiksluose fiksuotus sinagogos vidaus vaizdus.

Dėl daug atskleidusios perkasos 20 tyrimų sumažintas projekte numatytas tyrimų plotas (perkasa 21) ir tirtas tik 3x1,5 m dydžio plotas. Vieta parinkta remiantis ankstesnių metų tyrimais, identifikuotomis sinagogos išorinėmis sienomis, toje vietoje, kur centrinė erdvė buvo atskirta siena nuo moterų galerijos.

Jau nuo 20 cm gylio PV dalyje aptiktas stambių griuvenų 1,5x1 m dydžio konglomeratas, besitęsiantis už tirto ploto ribų PV kryptimi, rištas kalkių skiediniu. Viršutinėje jo dalyje aptiktas kalkių tinko fragmentas su išdažytais ornamentais (3 pav.). Tinkas labai trapus, todėl iškart pateiktas saugoti Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejui. Centrinėje dalyje 40 cm gylyje aptiktas R–V kryptimi paklotas kabelis plastikiniame vamzdyje. ŠV dalyje po kabeliu taip pat fiksuotas stambus 2,3x0,8 m dydžio mūro konglomeratas, besitęsiantis už tirto ploto ŠV ir Š kryptimi. Tai galbūt buvusios sienos ar stogo fragmentas, nes aiškiai matosi plytų eilės. Perkasos ŠR dalyje taip pat fiksuota R–V kryptimi suvirtusi 1,2x0,6 m dydžio sienos dalis. Ji tęsiasi už tirto ploto ribų R kryptimi.

Visos šios tirtame plote fiksuotos sąvartos trukdė gilintis toliau. Norint pratęsti tyrimus, reikėtų praplėsti tiriamą plotą, ko 2021 m. dėl riboto projekto įgyvendinimo laiko nepavyko padaryti.

Excavation of the ruins of the Great Synagogue in Vilnius

In 2021, two areas (104 m^2) were excavated at the ruins of the Great Synagogue, situated at Vokiečių Str. 13A and Žydų Str. in Vilnius (until 1957). The recorded deposits were up to 2.8 m thick, accumulated during the demolition of the Synagogue in 1957. The excavation unearthed previously unknown parts of the synagogue's floor, its covers, colours and decorations; provided a better understanding regarding the structure of the stairs to Aron Kodesh (Fig. 1); fully exposed the S bimah col-

umn (Fig. 2); uncovered upper ornaments of the bimah; identified the direction of collapse for two of the columns; and recovered lots of pieces of plaster with surviving colourful decorations (Fig. 3). It was determined that the synagogue used to feature stained glass windows. A unique find was recovered through dry sieving – a Torah pointer (yad).

Ramūnas Šmigelskas,
Ignas Sadauskas,
Vytenis Šagamogas

Evangelikų kapinės Vilniuje

2021 m. Vilniaus mieste, teritorijoje tarp V. Mykolaičio-Putino ir K. Kalinausko gatvių planuota pradėti įgyvendinti Vilniaus evangelikų senųjų kapinių komplekso (UK 12559) teritorijos tvarkymo ir tvarkybos darbų projektą. Minimoje teritorijoje ketinama įrengti pėsčiųjų takus, elektros ir paviršinius nuotekų tinklus bei sodo R dalyje įrengti atramines sieneles. Didžioji dalis numatytų įrengti takų turėtų atkartoti istorinius kapinių takus. Jų vieta grindžiama istoriniu kapinių planu ir 2018 m. atliktais geofizikiniais tyrimais. Prieš pradedant tvarkybos darbus atlikti žvalgomieji tyrimai būsimų grunto judinimo darbų vietose.

Senosios evangelikų liuteronų kapinės Vilniuje nuo XVI a. veikė Liejyklos gatvės rajone. XVIII a. pabaigoje joms persipildžius, nuspręsta naujo sklypo kapinėms ieškoti už miesto ribų. Taip atkreiptas dėmesys į Boufalo (dabar Tauro) kalną, kuriame nuo seno buvo kasamas molis ir smėlis bei plytėjo laukai ir ganyklos. Tuo metu šio kalno pašlaitėse jau veikė senosios stačiatikių ir našlaičių (choleros aukų) kapinės (Jogėla V., Meilius E., Pugačiauskas V., *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia)*. Vilnius, 2008, p. 152). 1798 m. Vilniaus miesto valdybos narys G. Hanas nupirko tuščią sklypą Tauro kalno teritorijoje, kad įkurtų kapines evangelikams liuteronams ir pastatytų mūrinį namą. 1805 m. uždarytos senosios kapinės Liejyklos gatvėje, todėl 1808 m. Vilniaus gubernijos valdyba šalia paskyrė dar vieną sklypą kapinėms, kuriame pradėta laidoti jau kitais metais. Visa kapinių teritorija 1810 m. apjuosta laikina tvora, o šalia vartų pastatyta prieglauda – ligoninė. 1819 m. kapinių centre priešais vartus pastatyta architekto K. Šildhauzo suprojektuota koplyčia. Kapinių teritorija apjuosta nauja aukšta mūrine tinkuota tvora su klasicistinio stiliaus puošniais vartais, o abipus jų pastatyti nedideli pastatai, kuriuose gyveno duobkasiai ir iš rinkliavų išlaikomi elgetos. Tuo metu tai buvo vienintelės tokio tipo ir plano gausiai apželdintos, tvarkingos kapinės su taisyklingomis alėjomis. Jose buvo įrengiami obeliskai, koplyčios, mauzoliejai. 1829 m. uždarytos evangelikų reformatų kapinės Pylimo gatvės rajone, todėl pradėta ieškoti sklypo naujoms kapinėms įrengti. 1830 m. ant Tauro kalno iš F. Becevičiaus nupirktas javais apaugęs sklypas, kuris šliejosi prie liuteronų kapinių Š tvoros. Jame tuo metu ir įkurtos naujos reformatų kapinės. Dar kurį laiką jos abi egzistavo kaip atskiri sklypai ir vienetai, tačiau jau nuo XIX a. vidurio įvardijamos kaip bendros kapinės. Jose laidoti įvairių tautybių žmonės, antkapinių paminklų užrašuose fiksuoti įrašai lotynų, lenkų, vokiečių, prancūzų, rusų ir kitomis kalbomis (Giriniankienė V., *Vilniaus kapinės*. Vilnius, 2004, p. 142–150). XIX a. II pusėje pradėjus sparčiai vystytis Lukiškių priemiesčiui, aplinkinėje teritorijoje pradėti statyti gyvenamųjų namų kvartalai ir planuotas naujas gatvių tinklas, atidarytos gamyklos ir į jas perkelti Vilniaus turgūs (Dijokienė D., *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*. Vilnius, 2009, p. 77–78). Miestas plė-